
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.4

Т. С. Богданевич

аспірант кафедри конституційного та міжнародного права
Національної академії внутрішніх справ України

ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ ТА ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА КОНСТИТУЦІЇ

Стаття присвячена питанню співвідношення інституту тлумачення та принципу верховенства конституції. Досліджено сучасні підходи до характеристики принципу верховенства Конституції України крізь призму тлумачення конституційних норм у сучасних умовах розвитку конституціоналізму.

Ключові слова: верховенство конституції, конституціоналізм, права людини, інтерпретація, правовий інститут.

Постановка проблеми. Верховенство конституції є важливим принципом для побудови правової держави та громадянського суспільства, а також для державотворення і правотворення кожної країни.

Якщо брати для дослідження два принципи, як-от верховенство права і верховенство конституції, то стає зрозумілим, що свої витoki вони беруть ще з давнини, а на нинішньому етапі розвитку демократичної держави, правотворення і громадянського суспільства є однією із провідних тем дослідження багатьох науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, в юридичний обіг категорію «верховенство права» вперше запровадив у XIX ст. англійський правознавець А. Дайсі. Утім своїми витокami доктрина верховенства права сягає ще античних часів, а в її створенні й утвердженні значне місце посідають політико-правові доробки таких мислителів, як Т. Гоббс, Г. Гроцій, І. Кант, Дж. Локк, Ш.-Л. де Монтеск'є, Б. Спіноза та ін. Доктрина «верховенства права» передбачала необхідність підпорядкування «позитивного» (встановленого чи санкціонованого державою –

Т. Б.) права «непозитивному», тобто встановленому Богом, а пізніше, після обґрунтування Ж.-Ж. Руссо теорії народного суверенітету, – народом (природні права людини, потреби людського ества, вимоги розуму, мораль тощо – Т. Б.).

Мета статті – дослідити співвідношення принципу верховенства Конституції України в контексті тлумачення конституційних норм.

Виклад основного матеріалу. Принцип «верховенства права» означає, що держава та її інститути повинні визнати пріоритет прав людини й підпорядкувати їм свою діяльність [1, с. 32].

З огляду на те, що закони як акти позитивного права мають свою юридичну ієрархію, принцип верховенства закону з утвердженням конституціоналізму наприкінці XVIII – на початку XIX ст. трансформувався в принцип верховенства конституції як Основного закону для національної правової системи більшості держав [2, с. 25].

Ю. Тодика вважає, що і верховенство права, і верховенство конституції, і верховенство закону тісно пов'язані між собою. Принцип верховенства права проявляється через верховенство Конституції. Конститу-

ція щодо всіх нормативно-правових актів означає, що жоден закон чи інший акт не можуть підправляти чи доповнювати Конституцію, а суперечити їй і поготів [3, с. 67].

На думку А. Зайця, верховенство Конституції – це складова частина верховенства права, яка його конкретизує [4, с. 4].

«Ні теоретично, ні практично, – пише М. Козюбра, – було б невиправданим розглядати верховенство Конституції як щось відокремлене від верховенства права, а протиставляти їх один одному і поготів» [5, с. 30].

Окремі науковці ще ширше розуміють таке поняття. Так, М. Баглай зазначає, що разом із природним правом Конституція створює фундамент правової системи, вона покликана створювати такий порядок, за якого б закон і право не розходилися. У такому значенні верховенство Конституції та верховенство права будуть тотожними [6, с. 117].

С. Головатий вважає, що позиції «трьох верховенств» (верховенства права, верховенства конституції та верховенства закону – Т. Б.) для однієї правової системи все-таки забагато [7, с. 117].

Одним із перших вітчизняних вчених, який звернувся до поняття верховенства Конституції, був Л. Юзьков. На його думку, характеристика верховенства Конституції має дві сторони: з одного боку, це означає, що над Конституцією не можуть стояти не тільки державні (правові) акти, а й будь-які інші соціальні акти (політичні, корпоративні, акти самоврядування тощо), а з другого – сама Конституція має бути «конституційною» [8, с. 17].

Так, на думку А. Коваленка, юридичне верховенство Конституції означає, що їй притаманна вища юридична сила щодо всіх інших нормативно-правових актів. Усі вони повинні відповідати Конституції [9, с. 17]. Аналогічне визначення юридичного верховенства дає С. Авак'ян: «юридичне верховенство Конституції означає її вищу юридичну силу стосовно всіх інших нормативних актів» [10, с. 34]. «<...> Верховенство Конституції, тобто її вища юридична сила», – пише О. Кутафін [11, с. 44]. «Верховенство Конституції в правовій системі держави, тобто вища юридична сила», – зазначає Н. Вітрук [12, с. 517].

«Принцип верховенства конституції має широке, доктринальне значення», – зауважує М. Оніщук і вказує на те, що його можна розглядати як цілісний конституційний принцип організації та функціонування правової держави, в основу якого покладено загальну ідею підпорядкування держави конституції, праву загалом [13].

З позиції А. Матата, Основний закон держави, щодо його загальної характеристики, фундаментально визнає пріоритет прав людини. Конституційно закріпивши принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8), Україна визнала людиноцентричний підхід [14, с. 145].

Позиція Конституційного Суду України із зазначеного питання частково викладена в Рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004, а саме: верховенство права – це панування права в суспільстві, яке вимагає від держави його втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають відповідати, передусім, ідеям соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а охоплює й інші соціальні регулятори, зокрема і норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою відображена в Конституції України [15].

Загалом, сама Конституція у світлі її конституційних цінностей і принципів, віддає перевагу правам і свободам людини, утвердження яких є головним обов'язком держави (ст. 3). Під час ухвалення нових або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод (ст. 22), а матеріальні чи моральні збитки, завдані фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовуються державою встановленим законом порядком (ст. 152).

Верховенство Конституції не варто отожднювати із принципом верховенства закону, тому що верховенство Конституції

потрібно розуміти крізь призму домінування її основоположних цінностей, зокрема прав людини. Зважаючи на логічні міркування, Конституцією України як Основним законом держави в кожному її положенні закріплено фундаментальну ідею пріоритету прав людини, що можемо тлумачити як втілення принципу верховенства права.

С. Шевчук дотримується позиції, що «Конституція містить не тільки позитивні (писані) принципи та норми, а й неписані принципи та цінності, які походять з природного права та органічно зв'язані з конституційним текстом. Це означає також, що Конституційний Суд України має юрисдикцію щодо визнання конституційних змін (конституційних поправок) неконституційними, якщо вони порушують або скасовують конституційні принципи та цінності» [16, с. 185].

Принцип верховенства конституції ґрунтується на тому, що в системі нормативних актів вона має вищу юридичну силу, тому всі інші нормативні акти не повинні їй суперечити. Такий принцип досягається завдяки здійсненню контролю над актами і діями, які мають нормативний характер.

Наскільки стабільним і еволюційним є розвиток самої Конституції України, настільки реформування державної та суспільної сфер життєдіяльності набуває завершеного характеру.

Проте існує ще одне питання, яке є об'єктом наукових дискусій у загальній теорії права. Застосування принципу верховенства права Конституційним Судом полягає в тому, що Суд на сучасному етапі діяльності звертається до застосування принципу верховенства права як до допоміжного засобу забезпечення верховенства Конституції України та захисту прав і свобод людини і громадянина. Закон України «Про Конституційний Суд України» зобов'язує Суд дотримуватись принципу верховенства права, але встановлені Законом механізми його діяльності фактично обмежують здійснення ним функцій конституційної юстиції, які передбачають реалізацію принципу верховенства права.

Загалом, правотлумачна діяльність Конституційного Суду України пов'язана не тільки з необхідністю вирішення склад-

них суспільних проблем, але й з пошуком і визначенням «розуміння» права взагалі та верховенства права зокрема.

Зважаючи на специфіку статусу Конституційного Суду України та його роль в правотворчому і правозастосовному процесах, можна констатувати, що Конституційний Суд України втілює верховенство права в конституційно-правові реалії та через свою інтерпретаційну діяльність створює потенційні можливості для утвердження верховенства права як фундаментального принципу функціонування держави.

На думку М. Оніщука, Конституція України посідає особливе місце в правовій системі держави. Вона є Основним законом для суспільства та держави і має верховенство на всій території країни, є установчим актом, який, коли Конституція не є фіктивною чи номіналістичною, характеризується високим рівнем легітимності та регулює найфундаментальніші відносини в суспільстві: закріплює основи конституційного ладу, права та свободи людини, відносини особи, влади і права [13, с. 23].

Суддя Конституційного Суду України І. Сліденко дотримується позиції, що сьогодні інструментарій реалізації Конституції, і насамперед тлумачення, сукупно із прямою дією конституційних норм дає можливість для реалізації будь-яких норм, зокрема й принципів. Отже, існує можливість для створення Конституції, загальної за змістом, яка містить переважно принципи загального й інструментального характеру без надмірної її деталізації [17, с. 52].

У нашому розумінні верховенство Основного закону визначається як його вища юридична сила і розглядається як засіб забезпечення верховенства Конституції.

У широкому значенні верховенство Конституції можна розуміти як єдиний і нероздільний принцип організації та функціонування правової держави, в який закладено загальну ідею підпорядкування держави Конституції та праву. Тоді як у вузькому значенні верховенство конституції знаменує її пріоритетне становище в системі національного права.

На думку М. Савчина, квінтесенцією Конституції є гарантії основоположних прав людини й обмеження владної сваво-

лі. Обмеження владної сваволі полягає в діяльності органів публічної влади згідно із принципом верховенства права виключно на основі закону шляхом однакового його застосування. Конституційна вимога захисту прав людини тісно пов'язана з ефективною та сильною державою [18, с. 246].

Ми схильні дотримуватись думки, що верховенство Конституції не варто співвідносити з принципом верховенства закону, тому що верховенство Конституції потрібно розуміти крізь призму домінування її основоположних цінностей, зокрема й прав людини.

Доктрині американського конституціоналізму притаманні принципи верховенства конституції та верховенства права в його матеріальному значенні. Останнє, зокрема, розуміють як «не верховенство закону, а доктрину щодо того, яким закон має бути, – набір стандартів, яким мають відповідати закони. Тільки те, що тиран свої свавільні накази називає «правом», не робить їх таким. Питання полягає в тому, чи такі правила є загальними, відомими та зрозумілими, а також чи вони є передбачуваними (розрахованими на застосування в майбутньому), чи застосовуються на основі рівності» [19, с. 347].

Якщо порівнювати європейську модель конституціоналізму, то для неї характерне існування писаної конституції, наділеної такими властивостями, як верховенство та стабільність, а також верховенство права, що представлене двома традиціями (власне верховенство права і права держава). Зважаючи на усталені тут правові традиції, верховенство конституції тлумачать з урахуванням її природи, а особливо – під час вирішення конституційно-правових проблем, які виникають на практиці. Тут важливо з'ясувати не тільки формальні ознаки верховенства конституції, порядок її зміни, що, без сумніву, має надзвичайно важливе значення, а й природу первинності цього акта. Адже конституція має верховенство не апіорі, а через її установчу природу.

Верховенство конституції та тлумачення тісно взаємопов'язані. В умовах сучасного конституціоналізму за допомогою конституційних засобів верховенство Основного закону сприяє стабільності функціонуван-

ня такої конституційної системи, а через виконання обмежувальної функції стосовно держави – також і верховенству права.

Така риса Основного закону, як юридичне верховенство, сприяє реалізації верховенства права і є його елементом.

Тлумачення Основного закону в контексті дії принципу верховенства конституції супроводжується утвердженням правової певності, тобто впевненості людей у тому, що їхнє правове становище не буде погіршено.

У загальному сенсі, тлумачення Конституції сприяє вдосконаленню технології реалізації норм Основного закону. Зважаючи на те, що розвиток суспільства значно випереджає розвиток права, конституційні норми вимагають певної адаптації до реалій сьогодення, тобто оновлення Конституції без зміни її тексту.

Конституція як основний закон держави не створює саму державу, а лише відповідно до різного за формою волевиявлення носія установчої влади встановлює засади її загальної організації. Тому вона відіграє креативну роль стосовно державного механізму, насамперед – його найважливіших ланок – вищих органів держави.

Конституція – це не лише її текст, а й її дух (загальне конституційне регулювання, враховуючи чітко визначені й імпліцитні конституційні положення та принципи, цінності, які обстоє Конституція). Отже, Конституція сприймається як ідеальний закон, без прогалин чи будь-яких інших вад; будь-які національні закони можна оскаржувати на предмет відповідності Конституції. Конституція визначає зміст та скерування всієї національної правової системи.

Висновки і пропозиції. Отже, відповідно до принципу верховенства конституції, Конституційний Суд покликаний забезпечувати стабільність (і життєздатність) конституційного ладу шляхом динамічної інтерпретації Конституції (забезпечуючи її живий зміст) і розкриття конституційних вимог щодо внесення змін до Конституції. Якщо говорити про останній аспект, то Конституційний Суд має повноваження навіть переглядати поправки до Конституції не лише на процесуальній основі, а й по суті, тобто на предмет відповідності їх

змісту вимогам, визначеним Конституцією, зокрема щодо базових конституційних цінностей. Звісно, Конституційний Суд мусить виконувати таке завдання компетентно, незалежно від будь-якого впливу, і зважати на дотримання прав людини, забезпечення демократії та дотримання інших європейських конституційних цінностей.

Список використаної літератури:

1. Резніков О. Принцип верховенства права і проблеми його забезпечення в Україні / О. Резніков, О. Вінгловська // Юридичний вісник України. – 2011. – № 26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yuricom.com/ua/analytical_information/?id=7771.
2. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція / М. Козюбра // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 24–33.
3. Тодыка Ю. Основы конституционного строя Украины. – Х. : Факт, 1999. – 319 с. – С. 67.
4. Заєць А. Принцип верховенства права (теоретично-методологічне обґрунтування) // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1(12). – С. 4–6.
5. Козюбра М. Принципи верховенства права і верховенства Конституції України : співвідношення // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 1–3 червня 2000 р.– Ужгород : Закарпаття, 2000. – С. 27.
6. Баглай М. Конституционное право Российской Федерации. – М. : Норма, 2003. – 800 с.
7. Головатий С. «Верховенство закону» versus «верховенство права» : філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2(33) – 3(34). – С. 96–113.
8. Юзьков Л. Верховенство Конституції і конституційність законів // Правова система України : теорія і практика. Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції. Київ, 7–8 жовтня 1993 р. – К., 1993. – С. 17–18.
9. Коваленко А. Конституционное право Российской Федерации. – М. : Артания, 1995. – 191 с.
10. Авакьян С. Конституция России : природа, эволюция, современность. – 2-е изд. – М. : Российский юридический издательский дом ; Сашко, 2000. – С. 528.
11. Кутафин О. Источники конституционного права Российской Федерации. – М. : Юристъ, 2002. – С. 348.
12. Витрук Н. Общая теория государства и права : Академический курс в 2-х т. / под ред. проф. М. Марченко. – Т. 2. : Теория права. – М. : Зерцало, 1998. – 478 с.
13. Оніщук М. Верховенство Конституції України як засадничий принцип правової держави / М. Оніщук // Віче – 2010. – № 18. – С. 23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2190>. – Назва з екрана.
14. Матат А. Верховенство права та верховенство Конституції: проблема співвідношення понять. Тези доповідей студентів і аспірантів на III Міжнародному науково-практичному форумі з верховенства права. – Київ, 2016. – С. 145.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
16. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України / С. Шевчук // Право України. – 2011. – № 5. – С. 175.
17. Сліденко І. Принцип верховенства Конституції : варіабельність деяких наслідків дії / І. Сліденко // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 1(11). – С. 50–54.
18. Савчин М. Конституціоналізм і природа конституції : [монографія] / М. Савчин. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. – 372 с. – С. 246.
19. McClellan James. Liberty, Order and Justice : An Introduction to the Constitutional Principles of American Government (3rd ed.) / James McClellan. – Indianapolis : Liberty Fund, 2000. – P. 347–354.

Богданевич Т. С. Толкование конституции и принцип верховенства конституции

В статье рассмотрены вопросы соотношения принципа верховенства конституции и интерпретации конституционных норм как целостного конституционного принципа организации функционирования правового государства.

Ключевые слова: верховенство конституции, конституционализм, права человека, интерпретация, правовой институт.

Bogdanevich T. Interpretation of the constitution and the principle of the supremacy of the constitution

The article deals with the question of the correlation between the principle of the rule of the constitution and the interpretation of constitutional norms as a holistic constitutional principle of the organization and functioning of the rule of law.

Key words: rule of constitution, constitutionalism, human rights, interpretation, legal institute.